

Η ΓΑΥΔΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕ ΤΗ ΜΙΝΩΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

Φοιτητής: Χρήστος Κυριακόπουλος

Η Γαύδος είναι το μεγαλύτερο και το πιο απομακρυσμένο από τα μικρονήσια που περιβάλλουν το νησί της Κρήτης και το μοναδικό το οποίο κατοικείται μόνιμα. Με τη νησίδα Γαυδοπούλα αποτελεί ένα ζεύγος νησιών στο Λιβυκό πέλαγος, απέναντι από την περιοχή των Σφακιών απέχοντας περίπου 21 ναυτικά μίλια από αυτήν. Έχει έκταση 32 τετραγωνικών χιλιομέτρων (μαζί με την Γαυδοπούλα) και υπάγεται στην επαρχία Σελίνου. Οι επίσημα καταγεγραμμένοι κάτοικοι αριθμούν τους 115 και τα τελευταία χρόνια δημιουργήθηκαν κάποιες παραλιακές οικιστικές εγκαταστάσεις, οι οποίες συνδέονται με θερινές δραστηριότητες. Το νησί βρίσκεται σε θαλάσσιους δρόμους που ενώνουν την δυτική με την ανατολική Μεσόγειο, την Εγγύς Ανατολή με την Κρήτη και την Αφρική και έχει ακριτικό χαρακτήρα (γεωγραφική απόληξη του Ελλαδικού χώρου), καθώς αποτελεί το νοτιότερο κατοικημένο όριο της Ελλάδας. Επίσης η γειτνίαση και συγχρόνως η «αποκοπή» του από την Κρήτη επιδρούν στην πυκνή αλληλουχία πολιτισμών, στον τρόπο ζωής και στο ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο. Η ιδιαιτερότητα του αρχαιολογικού γαυδιώτικου τοπίου, ο οριακός και νησιωτικός χαρακτήρας του χώρου και οι ιστορικές προεκτάσεις αυτών στην αρχαιότητα ήταν βασικά στοιχεία που προκάλεσαν το αρχαιολογικό ενδιαφέρον για το νησί¹.

Η πρώτη επίσκεψη στη Γαύδο πραγματοποιήθηκε το 1987 από τους αρχαιολόγους Δ. Γόντικα, Κ. Κόπακα και τον ανθρωπολόγο Γ. Νικολακάκη κατά την οποία, παρά τις πολλές αντιξοότητες και δυσκολίες, διακρίθηκαν στην επιφάνεια του εδάφους κάποια μνημεία ακίνητα και κινητά, μάρτυρες μιας πλούσιας αρχαίας, αλλά και σύγχρονης πολιτισμικής κληρονομιάς. Η πρώτη προσπάθεια συστηματικής αρχαιολογικής επιφανειακής έρευνας έγινε το 1992 υπό τη διεύθυνση της ΚΕ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο της Κρήτης. Επίσης, το 1993, δημιουργήθηκε ένα πρόγραμμα από το Πανεπιστήμιο Κρήτης («Γαύδος, ένα νησί στο άκρο της Ευρώπης. Φυσικό περιβάλλον-κοινωνία-πολιτισμός») με στόχο την περιβαλλοντική, ανθρωπολογική, πολιτισμική μελέτη του νησιού συγχρόνως με την επιφανειακή έρευνα, στην οποία γίνεται προσπάθεια εντοπισμού και οριοθέτησης αρχαιολογικών θέσεων. Σε αυτές περιλαμβάνονται μνημεία από τα προϊστορικά χρόνια έως τον 19^ο -20^ο αιώνα (μετόχια, εκκλησίες). Τα προκαταρκτικά αποτελέσματα αυτής της έρευνας είναι πολύ ενθαρρυντικά. Οι πρωϊμότερες επιφανειακές ενδείξεις τοποθετούν τον μόνιμο εποίκισμό του νησιού στο τέλος της Νεολιθικής και στην Πρωτομινωική Ι περίοδο (4^η -2^η χιλιετία)². Συγκαταλέγεται, δηλαδή, η Γαύδος στην πλειονότητα των νησιών του αιγαιακού και του ευρύτερου μεσογειακού χώρου που φιλοξένησαν τις πρώτες ανθρώπινες εγκαταστάσεις την 4^η με 3^η χιλιετία π.Χ., όπως είναι οι Κυκλάδες (Νάξος, Θήρα, Αμοργός, Σάλιαγκος), τα Δωδεκάνησα και η Λήμνος, Θάσος και πολλά άλλα νησιά.

¹ Κ. Κόπακα, 2000, σελ. 64, 70-71.

² Κ. Κόπακα-Π. Δροσίνου-Γ. Χριστοδουλάκος, 1999, Σελ.728-729.

Η διάσπαρτη μινωική κεραμική εκπροσωπεί κυρίως την Πρωτομινωική και Μεσομινωική περίοδο (ΠΜ-ΜΜ) και τα κινητά και ακίνητα μνημεία μαρτυρούν μια έντονη ανθρώπινη παρουσία κυρίως στα ελληνιστικά, στα ρωμαϊκά, έως και τα πρωτοβυζαντινά χρόνια. Η υλική παραγωγή αποπνέει ποιότητα και εμφανίζει αναλογίες με την παραγωγή της δυτικής και κεντρικής Κρήτης. Σύμφωνα με την επιφανειακή έρευνα της Εφορείας Αρχαιοτήτων, στο νησί τα χρόνια 1992-1995 έχουν εντοπισθεί 62 αρχαιολογικές θέσεις, από τις οποίες οι 50 έχουν διερευνηθεί συστηματικά και έχουν φωτογραφηθεί φυσικοί χώροι και μνημεία. Έγινε επιπλέον, δειγματοληπτική και όχι εξαντλητική περισυλλογή κινητών τεχνέργων (πήλινων, λίθινων, μεταλλικών αντικειμένων, θαλασσινών οστρέων, απολιθωμάτων, ορυκτών).

Αρχικά, η πρώτη προσέγγιση της έρευνας στη Γαύδο είναι η αναφορά στην προέλευση του ονόματος του νησιού και στην αναγκαιότητα σύνδεσής του με την αρχαιότητα. Αναφορές στη Γαύδο έχουν γίνει από αρχαίους συγγραφείς, περιηγητές και σύγχρονους μελετητές, όπως ο Vittorio Simonelli (1893), ο Doro Levi και ο Antonio Collini (1925), καθώς και ο Paul Faure. Η Γαύδος, στην αρχαιότητα, συνδέθηκε με έναν από τους σταθμούς του Οδυσσέα, αλλά και την επικράτεια της Καλυψούς, την Ωγυγία, πρώτα από τον Αντίμαχο και τον Καλλίμαχο και αργότερα υπήρξαν ομηρικές αναφορές με το ίδιο όνομα. Σύμφωνα με τη μελέτη της Κατερίνας Κόπακα που έγινε προς τιμήν του φιλόλογου Μενέλαου Παρλαμά³, η έρευνα ξεκίνησε με αφορμή τη λέξη «KA-U-DA» της Μυκηναϊκής επιγραφικής, (2^η χιλιετία π.Χ.), η οποία εμφανίζεται σε μια μοναδική και αποσπασματική πινακίδα της Γραμμικής Β' από την Κνωσό. Εκείνη προσπάθησε να συνδέσει τη λέξη μέσω διαφόρων υποθέσεων με το νησί της Γαύδου και περαιτέρω με τις οικονομικές και πολιτισμικές δραστηριότητες που έλαβαν χώρα στο νησί, οι οποίες συνδέονται άμεσα με τη Μινωική Κρήτη. Η λέξη «KA-U-DA» είναι πιθανό να παραπέμπει σε τοπωνύμιο ονόματι «Καύδα –Γαύδα», ή σε πρόσωπο το οποίο αναπτύσσει εμπορικές σχέσεις με το ανάκτορο της Κνωσού, αποστέλλοντας ή παραλαμβάνοντας τα καταγεγραμμένα προϊόντα. Σε άλλες πινακίδες της ίδιας σειράς (Fs) συγκαταλέγονταν το λάδι, το μέλι και τα σύκα, σε περιορισμένες ποσότητες, ίσως για κάποιο ειδικό σκοπό (προσφορά). Έτσι αναπτύχθηκε η υπόθεση, ότι η Γαύδος αποστέλλει στην Κνωσό διάφορα προϊόντα που έχουν στόχο την τελετουργική χρήση (κριθάρι, αλεύρι, κρασί). Περιοριστική γι' αυτήν την υπόθεση όμως, αποτελεί η πρόταση του J. Killen, ότι τα περισσότερα τουλάχιστον τοπωνύμια στις πινακίδες από την Κνωσό που βεβαιωμένα σχετίζονται με προσφορές, θα πρέπει να αντιστοιχούν σε εγκαταστάσεις που δεν βρίσκονται μακριά από το ανάκτορο, επειδή λογικά, οι περισσότεροι απομακρυσμένες περιοχές θα θεωρούσαν τις θρησκευτικές εισφορές τοπική παρά κνωσιακή υπόθεση⁴.

Επίσης, σύμφωνα με τη μελέτη της πινακίδας «HT 13» από την Αγία Τριάδα (η μελέτη έγινε αποδίδοντας στα ομόμορφα σημεία της Γραμμικής Α' τις φωνητικές αξίες που αυτά έχουν στη Γραμμική Β'), που αφορά ένα μεμονωμένο αγροτικό προϊόν (κρασί), προέκυψε το όνομα «KA-U-DE-TA», του οποίου τη χρήση οι μελετητές πιθανολογούν ως ανθρωπωνυμική του «Καυδέτα»(;), πρόσωπο το οποίο ίσως διηύθυνε τη συγκέντρωση των προϊόντων στην Αγία Τριάδα από ή προς άλλες περιοχές της Κρήτης. Η

³ Κ. Κόπακα, 2002, Σελ.191-199.

⁴ J.T. Killen, 1987, Σελ.163-177.

πιο σίγουρη ονοματική και γεωγραφική ταύτιση του νησιού υπάρχει στην Ελληνιστική περίοδο μέσω δύο επιγραφών του 3^{ου} και του 2^{ου} αιώνα π.Χ., οι οποίες ανακαλύφθηκαν μέσω της έρευνας. Η πρώτη βρέθηκε στη Γαύδο και είναι αναθηματική στον «Καύδιο Δία». Η δεύτερη αφορά τη συνθήκη ανάμεσα στους Γορτύνιους και τους «εν Καυδοί Φοικίοντανς» και προέρχεται από το ναό του Πυθίου Απόλλωνα στη Γόρτυνα. Η δεύτερη επιγραφή αποτελεί την επιβεβαίωση της εμπλοκής της Γαύδου στην οικονομική και πολιτική στρατηγική της Ελληνιστικής Κρήτης και ιδιαίτερα της επικράτειας της Γόρτυνας, μέσα από την εισφορά της Δεκάτης από τους φυσικούς πόρους. Το γεγονός αυτής της εμπλοκής του νησιού θα μπορούσε να ενισχύσει την υπόθεση κάποιου διαχρονικότερου ενδιαφέροντος για τα προϊόντα της μικρονησιωτικής γης.

Σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνας, το νησί επηρεάστηκε άμεσα από τη Μινωική Κρήτη διατηρώντας κάποιες τοπικές ιδιαιτερότητες που σχετίζονται με την υλική παραγωγικότητα του νησιού, ιδίως στην κεραμική. Στους βασικούς μορφολογικούς τύπους αγγείων της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού περιλαμβάνονται οι πίθοι, τα μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία, οι λεκανίδες και τα μαγειρικά σκεύη. Ο πηλός των πίθων και των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων ήταν καστανορόδιος, ενώ ο πηλός των λεκανίδων και των μαγειρικών σκευών ήταν καστανέρυθρος και πορτοκαλέρυθρος. Επιπρόσθετα, τα σχήματα των αγγείων της Μέσης Εποχής του Χαλκού θυμίζουν τα σύγχρονά τους στην Κρήτη και εντάσσονται σε ευρύτερες αιγαιακές «παραδόσεις»⁵. Η κεραμική εντάσσεται στην παραδοσιακή γαυδιώτικη παραγωγή, καθώς εντάσσεται μεν στην επιρροή της Κρήτης, αλλά διαφοροποιείται σε πολλά σημεία από εκείνη και έχει έναν συντηρητικό χαρακτήρα, διότι τα περισσότερα αγγεία είναι χειροποίητα μέχρι και την προχωρημένη 2^η χιλιετία. Άλλο ένα χαρακτηριστικό της κεραμικής της Γαύδου είναι ο χρηστικός της χαρακτήρας, αφού τα ευρήματα στη συντριπτική πλειονότητά τους σχετίζονται με καθημερινές ανάγκες, όπως η αποθήκευση, η κατανάλωση και η μεταφορά διατροφικών και άλλων προϊόντων. Το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό όμως, που την συνδέει άμεσα με την Μινωική Κρήτη είναι ο εντατικός της χαρακτήρας. Η παραγωγή περισσότερων αγγείων από των αναγκαίων για τις καθημερινές ανάγκες των οικισμών προδίδει το γεγονός ότι γίνονταν μια ευρύτερη διακίνηση αγγείων και προϊόντων στα απέναντι Κρητικά παράλια και την απόδειξη γι' αυτήν την εμπορική δραστηριότητα αποτελεί μια αξιόλογη ποσότητα οστράκων γαυδιώτικης παραγωγής που εντοπίστηκε στην λιμενική εγκατάσταση του Κομμού, στη νότια Κρήτη. Τα συγκεκριμένα όστρακα χρονολογούνται στην MM-YM περίοδο. Ο υλικός πολιτισμός της Γαύδου έχει διαχρονικά γνωρίσματα, όπως είναι η επίμονη ανακύκλωση των τοπικών πρώτων υλών, οι «συντηρητικές» τεχνολογικές και αισθητικές προτιμήσεις και η γρήγορη αφομοίωση μορφολογικών στοιχείων από κρητικές και αιγαιακές παραδόσεις⁶. Τα πιο πολλά κεραμικά σκεύη της 3^{ης} και 2^{ης} χιλιετίας π.Χ. χρησιμοποιήθηκαν για την επεξεργασία, τη μεταφορά, την αποθήκευση των προϊόντων της Γαύδου και γι' αυτό τον λόγο βρέθηκαν πολλοί πίθοι, λεκανίδες, αμφορείς. Τον Αύγουστο του 1925 οι αρχαιολόγοι Levi και Collini κατέγραψαν κάποιες προϊστορικές ενδείξεις στο νησί, όπως πρόχους, όστρακα, επιφανειακά αγγεία της Εποχής του Χαλκού και έναν μεγάλο δίωτο πίθο για κρασί, που πιθανότατα χρονολογείται στη Μεσομινωική (MM 2100-1700) περίοδο, αφού έχει μεγάλη ομοιότητα με εκείνους που βρέθηκαν στο ανάκτορο της Φαιστού, καθώς και ένα μυκηναϊκό ψευδόστομο αμφορέα, το αγγείο που σχετίζεται άμεσα με την διακίνηση του λαδιού και του κρασιού.

⁵ Κ. Κορακά, 2008-2009, p.99-100.

⁶ Κ. Κόπακα – Χ. Παπαδάκη, 2001. Σελ.65-76.

Επίσης ανάμεσα στον μεγάλο αριθμό οστράκων που βρέθηκαν, κάποια από αυτά φέρουν σφραγίσματα. Επομένως, κατά μια πιθανότητα τα αγαθά που περιείχαν συμμετείχαν στα δίκτυα της μινωικής γραφειοκρατικής οργάνωσης της κεντρικής και της δυτικής Κρήτης⁷. Πολλά χρόνια αργότερα, το 2004, ανακαλύφθηκε μέσα από την ανασκαφή της Κ. Κόπακα στην περιοχή Σιόπατα, ένας πίθος⁸ της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, μέσα στον οποίο υπήρχαν σκελετικά κατάλοιπα ενός ενήλικα σε συνεσταλμένη στάση (MMIII-ΥΜ I, Νεοανακτορική περίοδος, 1700-1450). Ο συγκεκριμένος πίθος παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα με την κεραμική της Μεσσαράς και είναι σημαντικό εύρημα, διότι αποτελεί την πρώτη επιβεβαίωση ανθρώπινης προϊστορικής παρουσίας στη Γαύδο και αποδεικνύει τη χρήση ταφικών πρακτικών με πίθους στο νησί. Επιπλέον σε τμήμα τάφου βρέθηκαν εξαιρετικής ποιότητας ακέραια πήλινα αγγεία της Τελικής Νεολιθικής. Ειδικότερα η ανασκαφή έφερε στο φως το χειροποίητο αγγείο «Ρυθμού Παρτίρων»⁹ το οποίο ανήκει σε μια ομάδα κεραμικής που προέρχεται από το νησί. Η κεραμική αυτή χρονολογείται στην μετάβασή της από τη Νεολιθική στην Εποχή του Χαλκού (τέλος 4^{ης} χιλιετίας) και χαρακτηρίζεται από ανοικτά σχήματα και μαύρη ή γκριζα επιφάνεια με σιλβωτή διακόσμηση. Επίσης έχουν κερατοειδείς αποφύσεις στο χείλος. Τα συγκεκριμένα αγγεία αποδεικνύουν την σχέση(εμπορική και τεχνοτροπική) με την περιοχή των Παρτίρων της Κρήτης όπου βρέθηκαν όμοιας τεχνοτροπίας κεραμικά (λοπάδες με κερατοειδείς αποφύσεις)¹⁰.

Πολλοί από τους αμφορείς και τα μαγειρικά σκεύη που βρέθηκαν, αποκαλύπτουν μια επιρροή από την κυκλαδική τεχνοτροπία. Τα χαρακτηριστικά θέματα των αγγείων γαυδιώτικης παραγωγής είναι κυρίως γεωμετρικά, όπως κυματοειδείς γραμμές, ημικύκλια και σταυρόσχημα μοτίβα. Όλα αυτά τα ευρήματα φανερώνουν μια οικονομική ευμάρεια στους οικισμούς της Γαύδου, η οποία συνδέεται άμεσα με τις περιόδους ακμής της Μινωικής Κρήτης. Επιπλέον, φανερώνονται συνεχείς αλληλεπιδράσεις και μετάδοση γνώσεων από την Κρήτη και τον Αιγαϊακό χώρο γενικότερα. Η εξαγωγή γαυδιώτικης και η εισαγωγή κρητικής κεραμικής υπογραμμίζουν το γεγονός ότι το νησί αποτελεί μέρος των οικονομικών δραστηριοτήτων της Κρήτης και κυρίως της Μεσσαράς¹¹.

Όσον αφορά τους οικισμούς στο νησί της Γαύδου, υπήρχαν προϊστορικοί οικισμοί ήδη από την Τελική Νεολιθική και υπήρξε έντονη κατοίκηση σε όλη τη διάρκεια της Εποχής του Χαλκού. Τα οικοδομήματα (και οι κεραμικές τεχνικές) είναι σαφώς επηρεασμένα από τη Μεγαλόνησο, αλλά είναι προσαρμοσμένα στις εγχώριες δραστηριότητες και ανάγκες διατηρώντας τις δικές τους ιδιαιτερότητες. Στην θέση «Σιόπατα» ανασκάφθηκε μια χαμηλή κυκλική λιθοκατασκευή, η οποία ίσως είναι το υπόλειμμα μιας διαβρωμένης κρηπίδας κεραμικού καμινιού, διότι είχε πολλά ίχνη όπτησης. Αυτή είναι ίσως η πιο πρώιμη βιοτεχνική δομή στο Αιγαίο. Τα οικοδομήματα που βρέθηκαν στην θέση «Καταλύματα», στον λόφο Τσιρμιρή, συνδέονταν με πολλές δραστηριότητες και ικανοποιούσαν ανάγκες όπως την άλεση, την αποθήκευση, την παραγωγή κεραμικής, όπως δείχνουν τα ευρήματα τα οποία βρέθηκαν in situ. Στην τοποθεσία «Καταλύματα», η αρχαιολογική έρευνα του Πανεπιστημίου Κρήτης έφερε στο φως ένα κτηριακό συγκρότημα της Ύστερης εποχής του Χαλκού (ΥΜ I 1580-1450), στο εσωτερικό του οποίου, υπήρχαν χώροι αποθήκευσης, άλεσης,

⁷ Κ. Κόπακα, 2002, Σελ.211-215

⁸ Κ. Κόπακα, 2006-2007, Σελ.121.

⁹ P. Betancourt, 1992, Σελ. 47-70

¹⁰ M. Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη-Λ. Πλάτων, 2005, Σελ.380-415.

¹¹ TEA (The European Archaeologist), 2015, Σελ. 62.

τροφοπαρασκευής και κατανάλωσης. Το συγκεκριμένο οικοδόμημα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «Έπαυλη» ή «Αγρέπαυλη» και ως προς τη δομή του διατηρεί μεγάλη ομοιότητα με τα τις Μινωικές Επαύλεις της Μεγαλονήσου, την εποχή που εκείνη διένυε την ανακτορική της ακμή. Ένα παράδειγμα αποτελούν τα τοιχία που βρέθηκαν και αποτελούνται από λίθινες βάσεις μινωικών χρόνων, πάνω στις οποίες υπάρχουν πετρώματα νεότερων εποχών (πέτρες από τη Ρωμαϊκή περίοδο)¹². Η εμβληματική νεολιθική θέση της Γαύδου βρίσκεται στον Κάβο Τσαργουλιό, ακρωτήριο που κλείνει από τα ανατολικά τον όρμο του Σαρακήνικου. Ο λόφος αυτός εγγράφει –όχι τυχαία- τις πηγές μεταμορφωμένων ευρημάτων και τις αποθέσεις μεταλλευμάτων. Σε αυτήν την τοποθεσία σώζονται μερικές αναβαθμίδες, συσσωρεύσεις από ασβεστόλιθους και υπολείμματα διαλυμένων τοιχοδομιών.

Επιπρόσθετα, βρέθηκαν κιστέρνες νερού και ένα μεγάλο νεκροταφείο ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων στην περιοχή του Λαυρακά. Σε αυτά μπορούμε να προσθέσουμε εργαλεία λείανσης από όλες τις περιόδους. Επίσης η αρχαιολογική έρευνα αποκάλυψε πολλές εγκαταστάσεις για την παραγωγή λαδιού και κρασιού στους ιστορικούς και προϊστορικούς χρόνους, όπως λαξευτά πατητήρια ή σταφυλοπιεστήρια, αλλά η τυπολογία και η χρονολόγηση αυτών παραμένουν αδιευκρίνιστες και άγνωστες, διότι δεν εγγράφονται απόλυτα σε κάποιο αρχιτεκτονικό σύνολο. Σύνθετες εγκαταστάσεις για την παραγωγή του κρασιού πιθανότατα εγγράφονται από την εποχή του Χαλκού στο πλαίσιο της κατοικίας, στην Κρήτη. Για παράδειγμα, ορισμένα από τα πατητήρια του νησιού παρουσιάζουν μορφολογική αναλογία με την ΥΜ Ι (Υστερομινωική Ι) εγκατάσταση πιεστηρίου στην αγρέπαυλη της Επάνω Ζάκρου. Στην 2^η χιλιετία επιπλέον, χρησιμοποιούνταν αβαθή λαξευτά πατητήρια λαδιού ή κρασιού στη Γαύδο όμοια με εκείνα που βρέθηκαν στον Κομμό και την Κνωσό. Αυτές οι εγκαταστάσεις αποτελούν αρχαία μνημεία, δεν κατασκευάστηκαν την ίδια εποχή και θα μπορούσαν να χρονολογηθούν από τα προϊστορικά χρόνια έως την ελληνιστική περίοδο. Η παρουσία τέτοιων πιεστηρίων στη Γαύδο υποδηλώνει περιόδους εντατικής επιτόπιας εκμετάλλευσης των αμπελιών¹³.

Τέλος, ανάμεσα στα νησιά που περιβάλλουν την Κρήτη, η Γαύδος είναι το μοναδικό που κατοικήθηκε συνεχόμενα για μεγάλες χρονικές περιόδους. Η Κρήτη εκμεταλλεύθηκε το νησί σύμφωνα με τις οικονομικές και πολιτικές ανάγκες της. Σε όλη τη διάρκεια της Εποχής του Χαλκού η υλική κουλτούρα της Γαύδου παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα και επιρροή από τη Μινωική Κρήτη. Το νησί αποτέλεσε ένα μικρής κλίμακας κέντρο συναλλαγών και επαφών με τη Μεγαλόνησο και άλλους πολιτισμούς της Ανατολής μέσω ταξιδιωτών, εμπόρων, ναυτικών, ακόμα και πειρατών. Λόγω της αναλογικά μεγάλης έκτασης ακτογραμμής και της θέσης της σε σπουδαία θαλασσινά περάσματα, η Γαύδος υπήρξε σταθμός για τους ναυτικούς κάθε περίοδο της προϊστορίας, όπως αναμένουμε να αποδείξει η έρευνα του Πανεπιστημίου Κρήτης, η οποία βρίσκεται σε εξέλιξη.

¹²Κ. Κορακά, 2011. Σελ.26-30. Επίσης: Μ. Ανδονοβά, Κ. Κορακά, Α. Σαρπάκη Ν. Ζαχαριάς, 2014. Σελ.83-85.

¹³Γ. Χριστοδουλάκος, Γ. Μοσχοβή, Κ. Κόπακα, Π. Δροσίνου, 2000, Σελ.557-580.

➤ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

- Κ. Κόπακα, «*Επιφανειακή έρευνα στην Γαύδο. Προσεγγίσεις ενός οριακού νησιωτικού μικρόκοσμου*». Πεπραγμένα Η' Διεθνούς Κρητολογικού συνεδρίου, Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 2000, σελ. 64,70-74.
- Κ. Κόπακα, «*Από την ζωή μιας προϊστορικής λέξης: Ka-u-da και τα προϊόντα της γης της Γαύδου*». Σήμα Μ. Παρλαμά, Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 2002, σελ. 190-199, 211-215.
- Κ. Κόπακα – Χ. Παπαδάκη, «*Προϊστορική κεραμική από την επιφανειακή έρευνα στη Γαύδο. Το παράδειγμα μιας μικρονησιωτικής βιοτεχνικής παραγωγής*». Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού συνεδρίου, Τόμος Α1, Προϊστορική περίοδος –Ανασκαφικά δεδομένα. Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ελούντα 1-6 Οκτωβρίου 2001, σελ. 65-75.
- Κ. Κόπακα – Χ. Ματζάνας, «*Πρώιμα ταξίδια στο Αιγαίο και την Κρήτη. Σκέψεις με αφορμή τις εργαλειοτεχνίες αποκρουσμένου λίθου από τη νήσο Γαύδο*». Πεπραγμένα Ι' Διεθνούς Κρητολογικού συνεδρίου (Χανιά, 1-8 Οκτωβρίου 2006), Τόμος Α1, Προϊστορικοί χρόνοι, Φιλολογικός σύλλογος «Ο Χρυσόστομος», Χανιά 2011, σελ. 47-70.
- Κ. Κόπακα – Α. Σαμπατακάκη, «*Υπήρξαν ευνοϊκές παλαιοκλιματικές συνθήκες για θαλάσσιες μετακινήσεις στη Γαύδο από την Αφρική στο Πλειστόκαινο;*», Κρητικά Χρονικά, Τόμος ΛΖ', Τρίτη περίοδος, Ηράκλειο 2017, σελ. 217-222.
- Κ. Κόπακα – Ε. Θέου, «*Νεολιθικά από τη Γαύδο*». Αρχαιολογικό έργο Κρήτης, Πρακτικά 3^{ης} συνάντησης (Ρέθυμνο 5-8 Δεκεμβρίου 2013), Τόμος Β' Χανιά-Ρέθυμνο-Λασιθί. Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης – Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου. Επιμέλεια: Π. Καραναστασάκη, Α. Τσιγκουνάκη, Χ. Τριγωνάκη. Ρέθυμνο 2015, σελ. 31-42.
- Γ. Χριστοδουλάκος, Γ. Μοσχοβή, Κ. Κόπακα, Π. Δροσίνου, «*Λαξευτά πατητήρια στη Γαύδο*». Πεπραγμένα Η' Διεθνούς Κρητολογικού συνεδρίου (Ηράκλειο 9-14 Σεπτεμβρίου 1996), Τόμος Α3, Προϊστορική και Αρχαία Ελληνική Περίοδος. Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 2000, σελ. 557-580.
- Κ. Κόπακα - Π. Δροσίνου - Γ. Χριστοδουλάκος. «*Γαύδος (επιφανειακή έρευνα)*». Αρχαιολογικό Δελτίο, Τόμος 49, Χρονικά Β'2 (1994). Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα 1999, σελ. 728-729.
- Κ. Κόπακα - Π. Δροσίνου - Γ. Χριστοδουλάκος. «*Γαύδος (επιφανειακή έρευνα)*». Περιοδική έκδοση Ιστορικής, Λαογραφικής και Αρχαιολογικής Εταιρείας, Περίοδος Δ'- Τόμος 5, Χανιά 1994/96, σελ. 242-244.
- Μ. Andonova, Κ. Κορακα, Α. Σαρπάκη «*Στατιστικά δεδομένα ποσότητας και χωρικής κατανομής βιοκαταλοίπων στο κτήριο της Εποχής του Χαλκού στα Καταλύματα Γαύδου*». Πρακτικά 3^{ου} συμποσίου ARCH-RNT, Αρχαιολογική έρευνα και νέες τεχνολογίες. Επιμέλεια: Ν. Ζαχαρίας, Καλαμάτα 2014, σελ. 71-89.
- Μ. Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, Λ. Πλάτων, Επιμ: Α. Βλαχόπουλος, «*Προϊστορικοί χρόνοι, Τα νησιά του Αιγαίου*», Αρχαιολογία, Αθήνα 2005, σελ. 380-415.
- Ρ. Betancourt, «*Η ιστορία της Μινωικής Κεραμικής, Η εξέλιξη κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, Πρωτομινωική Ι*», Κεφ. 2-3, 1985, μετάφραση: Θ. Ηλιόπουλος, Αθήνα 1992, σελ. 47-70.

➤ ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

- S. Bottema, K. Kopaka, A. Alexopoulos. «*The Late-Holocene vegetation history of Gavdos in relation to long-distance pollen dispersal: The Trypiti pollen diagram*». *Aspects of Palynology and Palaeoecology Pensoft publishers, Sofia-Moscow, 2003, p. 199-205.*
- *Koinotita Gavdou. Gavdos, Siopata. Archaeology in Greece 2006-2007, p. 121.*
- K. Kopaka, «*The Gavdos project. An island culture on the Cretan and Aegean fringe*». TEA (The European Archaeologist), the newsletter of EAA members, Issue 46- Autumn 2015, p. 62-66.
- E. Chriazomenou, C. Papoulia, K. Kopaka. «*Associating residues and wear traces as indicators of hafting methods: A view from the chipped stone industries from the island of Gavdos, Crete*». International Conference on Use-Wear Analysis, Use –Wear 2012, Chapter 62, p.715-724.
- K. Kopaka – C. Matzanas, «*Palaeolithic Industries from the island of Gavdos, near neighbor to Crete in Greece, 2009*».
- K. Kopaka, «*Gozo of Malta-Gozo of Crete (Gavdos). Thoughts of a twinned Mediterranean Micro-insular place name and epic tradition*». Κρητικά Χρονικά, Τόμος ΛΑ', Ετήσια επιστημονική έκδοση της Εταιρείας Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 2011, σελ. 14-31.
- L. Platon-K. Kopaka, «*Ληνοί Μινωικοί. Installations minoennes de traitement des produits liquides*», Bulletin de correspondance hellénique, Volume 117, livraison 1, 1993, p.35-101.
- J.T. Killen, «*Piety begins at Home: Place-names on Knossos Records of Religious Offerings*». Tractata Mycenaea, Skopje, 1987 p.163-177.
- K. Kopaka. *Gavdos. Siopata-Katalymata. Archaeology in Greece, 2008-2009, p.99-100.*